

Sytuacja w krajach Afryki w świetle wybranych parametrów demograficznych a starzenie się społeczeństwa

The Situation in African Countries in the Light of Selected Demographic Processes versus Population Ageing

Streszczenie

Przeobrażenia w sferze politycznej, społecznej i ekonomicznej na przełomie wieków wyraźnie wpłynęły na rozwój demograficzny świata. Uwidocznily się one także w procesach ludnościowych rysujących dysproporcje w strukturach demograficznych. Procesy te objęły również kraje Afryki, mimo że do tej pory kontynent ten odbiegał od pozostałych specyfiką demograficzną. Dlatego celem opracowania było przybliżenie stanu i perspektyw zmian w strukturze wieku ludności na kontynencie afrykańskim. Do analizy posłużyły dane zaczerpnięte z World Population Prospects (www.esa.un.org/wpp) zaktualizowane na 2012 r. (wariant średni) dla 54 samodzielnych państw (brak Seszeli, gdyż dane są niepełne) w tym dla Sahary Zachodniej.

Przybliżony obraz sytuacji i tendencji zmian ludnościowych w krajach Afryki pozwolił dokonać typologii państw pod względem starzenia się ludności i określić prognozy w tym zakresie. Jednak należy pamiętać, że procesy te powiązane są z uwarunkowaniami społecznymi i gospodarczymi. To ruch naturalny, a poziom migracji nadal będzie stymulować obraz demograficzny państw, który w sprzężeniu zwrotnym wpłynie na strukturę demograficzną i obraz starzenia się ludności, o ile nie zajdą nieprzewidziane okoliczności, także o charakterze politycznym.

słowa kluczowe: Afryka, geografia ludności, ruch, struktury i procesy demograficzne

Wprowadzenie

Przeobrażenia dokonujące się na przełomie wieków w sferze politycznej, społecznej i ekonomicznej wyraźnie wpłynęły na rozwój demograficzny świata. Przemiany te szczególnie uwidocznily się w poziomie i jakości życia, świadomości społecznej, w tym także w polityce pronatalnej, co stymulowało zmiany demograficzno-strukturalne w fazach przejścia demograficznego (Alders, Broer 2005). Na wszystkich kontynentach, a szczególnie w poszczególnych ich regionach, procesy te prowadziły i nadal prowadzą do wzrostu dysproporcji bezpośrednich składowych dynamiki zaludnienia oraz struktur ludności. Szczególny pod tym względem jest kontynent afrykański, który na

tle pozostałych wyróżnia się i – jak wskazują prognozy – będzie zdecydowanie odbiegał od innych specyfiką demograficzną. Świadczą o tym m.in. z jednej strony przeciętna długość życia, a z drugiej strony dynamika zaludnienia. W obu przypadkach Afryka wyraźnie odstawała i będzie odstawać od pozostałych regionów świata (tab. 1).

Tab. 1. Dynamika zaludnienia a długość życia według regionów świata

Region/kontynent	Wskaźnik zaludnienia w latach			Średnia długość życia (lat)		
	1980–1995	1995–2010	2010–2025	1980–1985	2000–2005	2020–2025
Afryka	150	148	142	51	53	63
Azja	132	120	114	62	69	74
Ameryka Łac. i Karaiby	134	123	116	65	72	78
USA i Kanada	117	116	113	75	77	81
Europa	105	102	100	72	74	79
Australia i Oceania	126	128	122	70	75	80
Świat	129	120	117	62	67	73

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z World Population Prospects (www.esa.un.org/wpp).

Struktura demograficzna i ruch ludności

Tak jak na innych kontynentach tak i w Afryce procesy ludnościowe są wyraźnie zróżnicowane. Mimo że kontynent ten jest demograficznie najmłodszym w odniesieniu do pozostałych, to i tu powoli dochodzi do widocznych zmian w strukturach wieku ludności, co jak na tamtejsze uwarunkowania świadczyć może o powolnym procesie przechodzenia lokalnych społeczeństw od młodości demograficznej do wieku dojrzałego, a w niektórych przypadkach nawet do starzenia się populacji. W skali globalnej zjawisko to najpierw uwidoczniło się w bardziej rozwiniętych gospodarczo krajach (Van de Kaa 2003), w których zaczęto notować spadek urodzeń podyktowany współczesnymi osiągnięciami w wielu dziedzinach życia. Postęp w medycynie oraz w innych dziedzinach przyczynił się do wydłużenia przeciętnej długości życia, a tym samym do wzrostu udziału w społeczeństwie ludzi relatywnie starszych (jak na warunki afrykańskie). Działające pośrednio przemiany społeczno-ekonomiczne miały i nadal będą mieć istotny wpływ na bezpośrednie wymierne parametry demograficzne stymulujące m.in. wiek społeczeństwa. Wiadomo, że poziom urodzeń i migracje zewnętrzne, szczególnie ludzi młodych (Withers 2002), oraz długość życia to główne czynniki stymulujące po-

ziom starości demograficznej (Długosz 1996, 1998; Długosz, Raźniak 2008, 2014; Długosz, Biały 2013), która to cecha jak na razie wyraźnie odróżnia Afrykę od innych kontynentów (tab. 2).

Tab. 2. Struktura wieku ludności (w %) według regionów świata w wybranych latach

Region/kontynent	Udział ludności w wieku lat					
	0–14			+60		
	1995	2010	2025	1995	2010	2025
Afryka	43,5	41,1	38,6	4,2	5,3	6,0
Azja	32,8	25,4	22,3	8,1	10,1	14,8
Ameryka łac. i Karaiby	34,1	28,1	22,9	7,7	9,8	14,7
USA i Kanada	21,7	19,5	18,8	16,4	18,6	24,9
Europa	19,3	15,4	15,8	19,0	21,9	27,3
Australia i Oceania	29,6	24,0	22,9	13,0	15,2	19,0
Świat	31,9	26,6	24,5	9,5	11,1	14,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z World Population Prospects (www.esa.un.org/wpp).

Dlatego celem niniejszego opracowania było przybliżenie stanu i perspektyw zmian w strukturze wieku ludności na kontynencie afrykańskim, zróżnicowanym nie tylko gospodarczo, lecz także demograficznie, etnicznie i religijnie. Do analizy posłużyły dane zaczerpnięte z World Population Prospects (www.esa.un.org/wpp) zaktualizowane i oszacowane według poziomu w 2012 r. (według wariantu średniego) dla 54 samodzielnych państw (nie uwzględniono Seszeli ze względu na brak kompletnych danych, natomiast do analizy włączono anektowaną przez Maroko Saharę Zachodnią).

Jak zaznaczono wcześniej, jednym z głównych czynników starzenia się ludności jest wzrost udziału najstarszej grupy wiekowej społeczeństwa, co jest wynikiem m.in. wydłużającej się średniej długości życia. Zjawisko to dotyczy także wszystkich państw afrykańskich, chociaż średnia dla tego kontynentu jest najniższa w odniesieniu do pozostałych (tab. 1, 3).

Tab. 3. Przeciętna długość trwania życia ludności w krajach Afryki w wybranych latach

Kraj	Średnia za lata			Kraj	Średnia za lata		
	1995–2000	2005–2010	2015–2020		1995–2000	2005–2010	2015–2020
Algieria	69	70	72	Maroko	68	70	72
Angola	43	50	54	Mauretania	60	61	62

Benin	55	58	60	Mauritius	70	73	74
Botswana	54	46	50	Mozambik	47	48	52
Burkina Faso	50	54	58	Namibia	58	60	65
Burundi	48	51	56	Niger	49	56	61
Czad	47	49	53	Nigeria	46	50	54
DR Konga	46	48	51	RPA	59	52	55
Dżibuti	57	59	64	Republika Środkowo-afrykańska	44	46	53
Egipt	68	70	72	Republika Zielonego Przylądka	69	73	76
Erytrea	55	60	65	Rwanda	44	43	45
Etiopia	51	59	66	Sahara Zach.	61	66	69
Gabon	60	61	65	Senegal	57	62	64
Gambia	54	58	60	Sierra Leone	37	44	47
Ghana	57	60	62	Somalia	50	53	56
Gwinea	52	55	57	Suazi	53	47	49
Gwinea Bissau	51	53	55	Sudan	57	61	63
Gwinea Równikowa	48	50	55	Sudan Południowy	48	52	58
Kamerun	53	53	57	Tanzania	49	57	63
Kenia	54	57	63	Togo	54	55	58
Komory	57	60	62	Tunezja	72	75	77
Kongo	53	56	60	Uganda	47	55	61
Lesotho	52	46	50	Wybrzeże Kości Słoniowej	48	49	52
Liberia	53	58	62	Wyspy Św. Tomasza i Książęca	63	66	67
Libia	71	74	76	Zambia	41	51	61
Madagaskar	57	62	67	Zimbabwe	47	47	62
Malawi	46	52	57	AFRYKA	52	56	60
Mali	48	53	57	ŚWIAT	66	70	71

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z World Population Prospects (www.esa.un.org/wpp).

Jak widać, przeciętna średnia długość życia ludności w krajach Afryki w prezentowanych latach jest niższa nie tylko od średniej światowej, ale także w odniesieniu do pozostałych kontynentów. Jest ona jednak zróżnicowana w obrębie kontynentu. O ile pod koniec ostatniej dekady XX w. długość życia wahała się od niespełna 40 lat w Sierra Leone do ponad 70 lat na Mauritiusie oraz w Libii i Tunezji, o tyle w latach 2005–2010 oscylowała od 43 lat w Rwandzie do 70 lat w Republice Zielonego Przylądka i wszystkich krajach północnej Afryki. Jak wskazują prognozy, średnia długość życia będzie nadal się stopniowo wydłużać. Jednak, o ile w latach 1995–2010 tylko w Botswanie, RPA, Lesotho, Suazi i Rwandzie odnotowano skrócenie długości życia, o tyle w perspektywie 2025 r. we wszystkich objętych analizą krajach afrykańskich nastąpi wydłużenie życia – od roku w Mauretanii, Mauritiusie oraz Republice Wysp Św. Tomasza i Książęcej do ponad 10 lat w Zambii i Zimbabwe. Tak więc prawdopodobnie w 2025 r. tylko w Rwandzie i Sierra Leone przeciętna długość życia nie przekroczy 50 lat, natomiast w większości państw afrykańskich oscylować będzie powyżej 60 lat. Fakt ten wyraźnie zmieni relacje w udziale ludności młodej względem starszej.

Tab. 4. Średni poziom współczynnika urodzeń (‰) w krajach Afryki w wybranych latach

Kraj	Lata			Kraj	Lata		
	1990 –1995	2005 –2010	2020 –2025		1990 –1995	2005 –2010	2020 –2025
Algieria	29	23	18	Maroko	28	20	18
Angola	52	48	39	Mauretania	40	36	31
Benin	46	39	32	Mauritius	20	12	11
Botswana	32	25	21	Mozambik	44	42	36
Burkina Faso	47	44	36	Namibia	37	28	23
Burundi	47	45	38	Niger	55	50	48
Czad	51	49	41	Nigeria	44	42	38
DR Konga	49	45	39	RPA	28	22	18
Dżibuti	39	29	23	Republika Środkowoafrykańska	40	35	30
Egipt	28	24	20	Republika Zielonego Przylądka	36	22	17
Erytrea	43	39	30	Rwanda	45	38	30
Etiopia	47	36	28	Sahara Zach.	31	22	17
Gabon	36	33	28	Senegal	42	39	33
Gambia	47	44	39	Sierra Leone	44	40	32

Ghana	38	33	26	Somalia	49	46	40
Gwinea	45	39	33	Suazi	40	31	26
Gwinea Bissau	45	39	34	Sudan	42	36	30
Gwinea Równikowa	45	37	30	Sudan Południowy	47	39	32
Kamerun	44	40	33	Tanzania	43	42	35
Kenia	40	38	30	Togo	41	38	31
Komory	37	39	31	Tunezja	24	17	14
Kongo	38	39	33	Uganda	50	46	39
Lesotho	34	28	24	Wybrzeże Kości Słoniowej	40	36	33
Liberia	44	37	32	Wyspy Św. Tomasza i Książęca	36	38	28
Libia	26	23	15	Zambia	44	43	39
Madagaskar	45	36	32	Zimbabwe	35	32	40
Malawi	48	42	37	AFRYKA	40	37	32
Mali	47	28	44	ŚWIAT	24	20	17

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z World Population Prospects (www.esa.un.org/wpp).

Na zmianę proporcji w strukturze grup wieku ludności znaczący wpływ ma także spadkowa tendencja w poziomie urodzeń (tab. 4). Poziom rodności, bardzo wysoki jeszcze w latach 80. XX w., stopniowo obniżał się. O ile średni współczynnik urodzeń w latach 90. XX w. wahał się od 20‰ na Mauritiusie do powyżej 50‰ w Czadzie, Angoli i Nigrze, o tyle pod koniec pierwszej dekady XXI w. oscylował już od kilkunastu promili (Mauritius, Tunezja) i nie przekraczał w pozostałych krajów wartości 50‰. W skali kontynentu oznacza to, że poziom urodzeń w okresie 20 lat spadł prawie we wszystkich krajach Afryki, w niektórych nawet powyżej 10 pkt ‰ (Dżibuti, Etiopia, Republika Zielonego Przylądka, Mali). Tylko w republikach Komorów, Wysp Św. Tomasza i Książęcej oraz Konga odnotowano wzrost współczynnika urodzeń. Według prognoz spadkowa tendencja będzie nadal się utrzymywać i w połowie trzeciej dekady XXI w. w większości państw kontynentu przyrost naturalny wahać się będzie w granicach 20–30‰, przy czym najwyższy spadek tego współczynnika (powyżej 9 pkt‰) odnotują Angola, Erytrea i Wyspy Św. Tomasza i Książęca. Tylko w Mali i Zimbabwe w latach 2010–2025 prognozowany jest wzrost współczynnika urodzeń.

Tab. 5. Średni poziom współczynnika zgonów ogółem (‰) w krajach Afryki w wybranych latach

Kraj	Lata			Kraj	Lata		
	1990 –1995	2005 –2010	2020 –2025		1990 –1995	2005 –2010	2020 –2025
Algieria	6	6	6	Maroko	7	6	6
Angola	23	16	11	Mauretania	10	9	8
Benin	14	10	9	Mauritius	6	7	9
Botswana	8	17	13	Mozambik	20	16	12
Burkina Faso	17	13	9	Namibia	9	9	7
Burundi	19	14	10	Niger	21	13	8
Czad	19	16	12	Nigeria	18	15	11
DR Konga	18	17	13	RPA	8	15	13
Dżibuti	11	10	8	Republika Środkowoafry- kańska	19	17	12
Egipt	8	7	6	Republika Zielonego Przylądka	8	5	5
Erytrea	14	8	5	Rwanda	45	9	6
Etiopia	17	10	6	Sahara Zach.	9	6	6
Gabon	11	10	8	Senegal	11	8	7
Gambia	14	10	8	Sierra Leone	27	19	15
Ghana	10	9	8	Somalia	20	14	10
Gwinea	16	13	10	Suazi	10	15	14
Gwinea Bissau	16	14	11	Sudan	12	9	8
Gwinea Równikowa	19	15	11	Sudan Południowy	19	14	10
Kamerun	14	13	10	Tanzania	15	11	7
Kenia	10	10	7	Togo	12	12	9
Komory	11	10	8	Tunezja	6	6	6
Kongo	17	12	8	Uganda	18	11	8
Lesotho	10	17	14	Wybrzeże Kości Słoniowej	14	16	12
Liberia	18	10	7	Wyspy Świętego Tomasza i Książęca	9	7	6

Libia	5	4	4	Zambia	19	14	8
Madagaskar	14	8	6	Zimbabwe	11	14	8
Malawi	18	14	10	AFRYKA	14	12	9
Mali	19	15	10	ŚWIAT	9	8	8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z World Population Prospects (www.esa.un.org/wpp).

Notowany w Afryce, zgodnie z ogólnym trendem światowym, spadek zgonów, będący wynikiem wielu uwarunkowań, przyczynia się w znaczący sposób do stymulowania poziomu przyrostu naturalnego. Trzeba jednak pamiętać, że na poziom ogólnej śmiertelności ma wpływ z jednej strony znaczący spadek zgonów niemowląt, a z drugiej strony wysoka śmiertelność w niektórych regionach kontynentu spowodowana kataklizmami wojen. Oprócz ludzi starszych i dzieci podczas tych konfliktów giną głównie ludzie dojrzały, dlatego proporcje między poszczególnymi grupami społecznymi są zaburzone, co odbija się na poziomie wieku społeczeństwa. Jak wynika z prezentowanych danych (tab. 5), w pierwszej połowie ostatniej dekady XX w. średni współczynnik zgonów wahał się od 5–7‰ (Libia, Algieria, Mauritius, Tunezja, Maroko) do powyżej 20‰ (Somalia, Niger, Angola, Sierra Leone), osiągając najwyższą wartość w Rwandzie (45‰), właśnie m.in. ze względu na konflikt zbrojny. Wyraźny spadek śmiertelności w krajach Afryki zaznaczył się pod koniec pierwszej dekady XXI w., kiedy to średni współczynnik zgonów wahał się już od 4‰ (Libia) do 17–19‰ (Botswana, Lesotho, Demokratyczna Republika Konga, Republika Środkowoafrykańska, Sierra Leone). Oznacza to, że w ciągu analizowanych 20 lat poziom śmiertelności obniżył się na kontynencie średnio o 2 pkt ‰, przy czym najbardziej w Rwandzie (zakończenie wojny) oraz Liberii, Nigrze i Sierra Leone (po 8 pkt ‰). Nie oznacza to jednak, że zjawisko to objęło wszystkie kraje Afryki, gdyż w Algierii, Kenii, Namibii, Togo i Tunezji śmiertelność utrzymywała się na niezmiennym poziomie, natomiast na Mauritiusie oraz w Zimbabwe, Wybrzeżu Kości Słoniowej, Suazi, Lesotho, RPA i Botswanie wzrosła nawet o 9 pkt ‰. Prognozy do 2025 r. przewidują jednak dalszy, choć niewielki w skali kontynentu, spadek współczynnika zgonów ogółem. Już tylko w Suazi, Lesotho i Sierra Leone przekroczy on 14‰, na niezmiennym poziomie utrzyma się w Republice Zielonego Przylądka, Saharze Zachodniej, Libii, Maroku, Tunezji i Algierii, natomiast nadal będzie rósł na Mauritiusie ze względu na relatywnie zaawansowany wiek ludności.

Tab. 6. Średni poziom współczynnika salda migracji (‰) w krajach Afryki w wybranych latach

Kraj	Lata			Kraj	Lata		
	1990 –1995	2005 –2010	2020 –2025		1990 –1995	2005 –2010	2020 –2025
Algieria	–0,7	–0,4	–0,2	Maroko	–4,3	–4,4	–2,3
Angola	1,7	0,4	0,3	Mauretania	–2,1	1,2	0,9
Benin	1	0,9	–0,2	Mauritius	–4,1	–2,9	0,1
Botswana	1,1	2,4	1,6	Mozambik	–5,5	0,2	–0,2
Burkina Faso	–4,5	–2,1	–1,1	Namibia	3,1	–2	–0,2
Burundi	–4,7	–1,9	–0,3	Niger	–1,9	–0,1	–0,3
Czad	–1	1,9	–1,3	Nigeria	–0,7	–0,3	–0,3
DR Konga	1,4	–2,6	–0,2	RPA	1,5	3,6	–0,1
Dżibuti	11,9	–4,9	–3,4	Republika Środkowoafrykańska	0,8	–0,5	0,1
Egipt	–3	–1,7	–0,6	Republika Zielonego Przylądka	–13,4	–7,4	–5,2
Erytrea	–6	4,3	–0,5	Rwanda	–16,2	16,1	–0,7
Etiopia	3,2	–0,4	–0,1	Sahara Zach.	10,5	26,1	11,1
Gabon	1,2	1,5	0,5	Senegal	–2,1	–3,3	–1,2
Gambia	4,8	–2,8	–1,3	Sierra Leone	–6,4	5,5	–0,7
Ghana	1	0,7	–0,7	Somalia	–22	–4,8	–2,5
Gwinea	9,1	–5	–0,2	Suazi	–2,8	–4	–0,9
Gwinea Bissau	–5,9	–4,5	–1,1	Sudan	5,1	–3,6	–1,7
Gwinea Równikowa	21,6	7,8	4,7	Sudan Południowy.	–12,6	14,1	6,2
Kamerun	–1,2	–0,9	–0,4	Tanzania	1,7	–1,5	–0,6
Kenia	0,6	–0,3	–0,2	Togo	–1,2	–0,7	–0,3
Komory	–2,1	–3	–2,5	Tunezja	0,7	–0,7	–0,6
Kongo	–0,5	1,4	–1,3	Uganda	0,9	–0,3	–0,7
Lesotho	–5,8	–4,8	–1,8	Wybrzeże Kości Słoniowej	6,9	–1,9	0,3
Liberia	–18,7	–12,5	–0,9	Wyspy Świętego Tomasza i Książęca	–7,2	–7,8	–0,4
Libia	2,4	–2	–2,7	Zambia	0,7	–0,4	–0,5
Madagaskar	–0,1	–0,1	–0,1	Zimbabwe	0,8	–8,9	3,2

Malawi	-1	-0,7	0,1	AFRYKA	0,7	-0,6	-0,4
Mali	-7,6	-1,9	-2,1	ŚWIAT	0	0	0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z World Population Prospects (www.esa.un.org/wpp).

Migracje zewnętrzne ludności nie tylko w skali kontynentu, ale także poza Afrykę mają istotny wpływ na kształtowanie się poziomu wieku społeczeństwa, przede wszystkim z racji tego, że emigrują głównie ludzie młodzi, co osłabia bezpośrednio, ale także pośrednio (wpływa na poziom urodzeń), potencjał demograficzny, a tym samym wpływa na spadek udziału ludzi młodych. Biorąc pod uwagę saldo migracji w kolejnych jednakowo długich analizowanych okresach, należy stwierdzić, że w latach 1980–1995 największe straty migracyjne poniosły kraje o niestabilizowanej sytuacji politycznej. Exodus emigrantów sprawił, że saldo w niektórych krajach wahało się poniżej -10‰ (w Somalii, Liberii, Rwandzie, Republice Zielonego Przylądka i Sudanie Południowym). Z drugiej strony w tym samym okresie niektóre kraje afrykańskie charakteryzowały się dodatnim bilansem przepływów zagranicznych osiągających wartości powyżej 10‰ (w Saharze Zachodniej, Dżibuti, Gwinei Równikowej). Globalnie patrząc na sytuację, nieco lepszy bilans uzyskały kraje w następnym 15-leciu (1995–2010), kiedy to wprowadzie więcej państw uzyskało ujemny bilans, jednak straty migracyjne, za wyjątkiem Liberii i Zimbabwe, nie przekraczały 8‰, a najwyższe współczynniki migracji netto uzyskały Sudan (14,1 ‰), Rwanda (16,1‰) i Sahara Zachodnia (26,1‰). Jak wynika z porównań dokonujących się zmian, największe zachwianie i spadek salda migracji odnotowały Dżibuti (16,8 pkt ‰), Gwinea (14,1 pkt ‰) i Gwinea Równikowa (13,8 pkt ‰), natomiast zdecydowaną poprawą współczynnika migracji netto (10–32 pkt ‰) charakteryzowały się Erytrea, Sierra Leone, Sahara Zachodnia, Somalia, Sudan Południowy i Rwanda. Jak wskazują prognozy, w ciągu kolejnych 15 lat saldo migracji zewnętrznych w krajach Afryki jeszcze bardziej ulegnie spłaszczeniu i w większości krajów jako ujemne wahać się będzie poniżej -2,5‰ (w Republice Zielonego Przylądka, Dżibuti, Libii). Dodatni bilans natomiast zaznaczy się w kilku krajach, przy czym najwyższy w Sudanie Południowym (6,2‰) i Saharze Zachodniej (11,1 ‰). Oznaczać to będzie, że w latach 2010–2025 średnie ujemne saldo dla kontynentu obniży się o ok. 0,2 pkt ‰, przy czym najbardziej proces ten zaznaczy się w krajach, które wcześniej przeżywały wewnętrzne niepokoje polityczno-społeczne.

W 1995 r. (tab. 7) udział ludności w wieku do 14 lat, przy średniej dla kontynentu 44% (świata 32%), wahał się od 28% na Mauritiusie do ponad 48% w Angoli, Czadzie, Nigrze, Suazi, Burundi, Ugandzie i Erytrei. W 2010 r.

odsetek ten niewiele się obniżył i przy średniej dla kontynentu 41% (świata 27%) oscylował w granicach od 21% na Mauritiusie do 50% w Nigrze. Nie oznacza to jednak stabilizacji w tym względzie, gdyż w większości państw w kolejnym okresie odsetek ten spadnie nawet do ok. 10 pkt % (na Madagaskarze, w Algierii, Republice Zielonego Przylądka), w kilku utrzyma się na tym samym poziomie, a w niektórych wzrośnie – nawet powyżej 5 pkt % (w Libii, Zambii, Maroku). Taki stan rzeczy wynikał z nadal utrzymującej się na wysokim poziomie rodności, przy relatywnie znaczącym spadku śmiertelności niemowląt. Jak wskazują prognozy, w 2025 r. w skali kontynentu nie nastąpią w tym względzie istotne zmiany, jednak w zdecydowanej większości państw kontynentu afrykańskiego odsetek ludzi młodych nieco się obniży i będzie się utrzymywał na poziomie 30–50% (w Nigrze). Z analizy dynamiki zmian odsetka ludności w wieku do 14 lat wynika, że w 2025 r. tylko w Algierii, Liberii i Mali wzrośnie on o 1 pkt %.

Tab. 7. Udział ludności w wieku do 14 lat w krajach Afryki w wybranych latach

Kraj	Lata			Kraj	Lata		
	1995	2010	2025		1995	2010	2025
Algieria	40	27	28	Maroko	38	47	27
Angola	48	48	44	Mauretania	44	41	37
Benin	45	43	39	Mauritius	28	21	17
Botswana	42	34	30	Mozambik	44	45	42
Burkina Faso	47	46	42	Namibia	42	38	32
Burundi	49	44	44	Niger	48	50	50
Czad	48	49	45	Nigeria	44	44	43
DR Kongo	46	46	42	RPA	36	30	27
Dżibuti	44	34	32	Republika Środkowoafrykańska	43	41	37
Egipt	38	32	28	Republika Zielonego Przylądka	45	32	24
Erytrea	50	43	39	Rwanda	43	45	38
Etiopia	47	44	36	Sahara Zach.	37	27	24
Gabon	42	39	36	Senegal	46	44	41
Gambia	47	46	44	Sierra Leone	44	42	37
Ghana	43	39	35	Somalia	46	48	45
Gwinea	44	43	39	Suazi	48	39	35

Gwinea Bissau	45	42	39	Sudan	44	42	37
Gwinea Równikowa	42	39	37	Sudan Południowy.	45	43	39
Kamerun	46	43	40	Tanzania	45	45	42
Kenia	46	43	38	Togo	46	42	39
Komory	43	42	38	Tunezja	34	24	22
Kongo	43	42	41	Uganda	49	49	45
Lesotho	42	42	34	Wybrzeże Kości Słoniowej	43	42	40
Liberia	44	38	39	Wyspy Św. Tomasza i Książęca	47	42	37
Libia	38	43	25	Zambia	41	47	45
Madagaskar	45	29	29	Zimbabwe	44	42	36
Malawi	45	43	42	AFRYKA	44	41	39
Mali	46	46	47	ŚWIAT	32	27	25

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z World Population Prospects (www.esa.un.org/wpp).

Tab. 8. Udział ludności w wieku +60 lat w krajach Afryki w wybranych latach

Kraj	Lata			Kraj	Lata		
	1995	2010	2025		1995	2010	2025
Algieria	5	7	10	Maroko	6	7	12
Angola	4	4	4	Mauretania	5	5	6
Benin	5	5	5	Mauritius	8	12	21
Botswana	4	5	7	Mozambik	5	5	5
Burkina Faso	5	4	4	Namibia	5	5	7
Burundi	4	4	5	Niger	4	4	4
Czad	4	4	4	Nigeria	5	5	5
DR Kongo	5	5	5	RPA	6	8	10
Dżibuti	4	6	8	Republika Środkowoafrykańska	6	6	6
Egipt	8	9	11	Republika Zielonego Przylądka	7	7	11
Erytrea	3	4	4	Rwanda	4	4	5

Etiopia	5	5	6	Sahara Zach.	4	4	9
Gabon	9	7	7	Senegal	5	5	5
Gambia	4	4	4	Sierra Leone	5	4	5
Ghana	5	5	6	Somalia	5	5	5
Gwinea	6	5	6	Suazi	4	5	6
Gwinea Bissau	5	5	6	Sudan	5	5	6
Gwinea Równikowa	6	4	8	Sudan Pd.	5	5	6
Kamerun	5	5	6	Tanzania	4	5	5
Kenia	4	4	5	Togo	5	4	5
Komory	5	5	6	Tunezja	8	10	16
Kongo	6	5	6	Uganda	4	4	4
Lesotho	7	6	6	Wybrzeże Kości Słoniowej	5	5	5
Liberia	5	5	5	Wyspy Św. Tomasza i Książęca	6	5	6
Libia	6	7	11	Zambia	4	4	4
Madagaskar	5	4	5	Zimbabwe	5	6	5
Malawi	5	5	5	AFRYKA	5	5	6
Mali	6	4	4	ŚWIAT	10	11	15

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z World Population Prospects (www.esa.un.org/wpp).

W układzie regionalnym zaszły i będą nadal zachodzić także pewne zmiany w udziale ludności starszej rozumianej jako społeczność w wieku powyżej 60 lat (tab. 8). Jak wynika z retrospektywnych danych, w 1995 r. odsetek tej grupy ludności wahał się, przy średniej dla kontynentu 5% (dla świata 10%), od 3% w Erytrei do powyżej 8% (na Mauritiusie, w Egipcie, Tunezji, Gabonie), natomiast w 2010 r., przy zbliżonych średnich dla Afryki i świata, wahał się od 4% w kilkunastu krajach kontynentu do 10% w Tunezji i 12% na Mauritiusie. Oznacza to, że w latach 1995–2010 odsetek ludności starszej w większości państw nie zmienił się, chociaż były takie, w których z jednej strony obniżył się nawet o 2 pkt % (w Gabonie, Gwinei Równikowej, Mali), ale były i takie, gdzie wzrósł nawet o 4 pkt % (na Mauritiusie). Prognozuje się, że do 2025 r. w większości państw kontynentu odsetek ten będzie wahał się w granicach 4–6%, przy czym w kilku przekroczy 10% (na Mauritiusie, w Libii, Egipcie, Maroku, Republice Zielonego Przylądka, Tunezji). Tak więc

w latach 2010–2025 tylko w Zimbabwie udział ludności starszej obniży się (o 1 pkt %), natomiast w większości państw wzrośnie nawet o 5 i więcej pkt % (na Mauritiusie, w Saharze Zachodniej, Maroku, Tunezji).

Tab. 9. Indeks starości demograficznej (I_{sd}) w krajach Afryki w wybranych latach

Kraj	Lata			Kraj	Lata		
	1995	2010	2025		1995	2010	2025
Algieria	12,5	25,9	35,7	Maroko	15,8	14,9	44,4
Angola	8,3	8,3	9,1	Mauretania	11,4	12,2	16,2
Benin	11,1	11,6	12,8	Mauritius	28,6	57,1	123,5
Botswana	9,5	14,7	23,3	Mozambik	11,4	11,1	11,9
Burkina Faso	10,6	8,7	9,5	Namibia	11,9	13,2	21,9
Burundi	8,2	9,1	11,4	Niger	8,3	8,0	8,0
Czad	8,3	8,2	8,9	Nigeria	11,4	11,4	11,6
DR Kongo	10,9	10,9	11,9	RPA	16,7	26,7	37,0
Dżibuti	9,1	17,6	25,0	Republika Środkowoafrykańska	14,0	14,6	16,2
Egipt	21,1	28,1	39,3	Republika Zielonego Przylądka	15,6	21,9	45,8
Erytrea	6,0	9,3	10,3	Rwanda	9,3	8,9	13,2
Etiopia	10,6	11,4	16,7	Sahara Zachodnia	10,8	14,8	37,5
Gabon	21,4	17,9	19,4	Senegal	10,9	11,4	12,2
Gambia	8,5	8,7	9,1	Sierra Leone	11,4	9,5	13,5
Ghana	11,6	12,8	17,1	Somalia	10,9	10,4	11,1
Gwinea	13,6	11,6	15,4	Suazi	8,3	12,8	17,1
Gwinea Bissau	11,1	11,9	15,4	Sudan	11,4	11,9	16,2
Gwinea Równikowa	14,3	10,3	21,6	Sudan Południowy	11,1	11,6	15,4
Kamerun	10,9	11,6	15,0	Tanzania	8,9	11,1	11,9
Kenia	8,7	9,3	13,2	Togo	10,9	9,5	12,8
Komory	11,6	11,9	15,8	Tunezja	23,5	41,7	72,7
Kongo	14,0	11,9	14,6	Uganda	8,2	8,2	8,9

Lesotho	16,7	14,3	17,6	Wybrzeże Kości Słoniowej	11,6	11,9	12,5
Liberia	11,4	13,2	12,8	Wyspy Św. Tomasza i Książęca	12,8	11,9	16,2
Libia	15,8	16,3	44,0	Zambia	9,8	8,5	8,9
Madagaskar	11,1	13,8	17,2	Zimbabwe	11,4	14,3	13,9
Malawi	11,1	11,6	11,9	AFRYKA	11,4	12,2	15,4
Mali	13,0	8,7	8,5	ŚWIAT	31,3	40,7	60,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z World Population Prospects (www.esa.un.org/wpp).

Typologia starzenia się ludności

Do określenia poziomu starości demograficznej w statystyce wykorzystuje się indeks starości demograficznej (I_{SD}), który wyraża stosunek ludności grupy najstarszej do najmłodszej (tab. 9). Z kolei trendy w tym zakresie obrazuje współczynnik starzenia się demograficznego (W_{SD}) (Długosz 1998), wyrażający zmiany w dwóch przyjętych okresach (tab. 10)

$$W_{SD} = \frac{[U_{(0-14)t} - U_{(0-14)t+n}]}{[U_{(+60)t+n} - U_{(+60)t}]}$$

$L(U)$ – ludność (udział ludności) w wieku +60 lub do 14 lat

t – okres wcześniejszy

$t+n$ – okres czasu późniejszy

Jak wynika z danych retrospektywnych, w 1995 r. wartość indeksu starości demograficznej w krajach afrykańskich wahał się, przy średniej dla kontynentu 11,4 i świata 31,3, od 6 (w Erytrei) do ponad 20 (na Mauritiusie, w Egipcie, Gabonie, Tunezji), natomiast w 2010 r. już od 8 (w Nigrze) do ponad 50 (na Mauritiusie), przy średniej wartości dla Afryki 12,2, a dla świata 40,7. Oznacza to, że w latach 1995–2010 wartość współczynnika starzenia się demograficznego (tab. 10) wzrosła dla kontynentu o 0,8 (dla świata o 9,5), przy czym w większości państw zjawisko to było widoczne, w kilku (w Angoli, Demokratycznej Republice Konga, Nigerii, Ugandzie) poziom starości był niezmienny, natomiast w 17 krajach zaznaczyło się odmładzanie ludności (szczególnie w Mali, Gwinei Równikowej, Gabonie i Lesoto).

Tab. 10. Starzenie się ludności (W_{sd}) w krajach Afryki w wybranych latach

Kraj	Lata		Kraj	Lata	
	1995–2010	2010–2025		1995–2010	2010–2025
Algieria	13,4	9,8	Maroko	–0,9	29,6
Angola	0,0	0,8	Mauretania	0,8	4,0
Benin	0,5	1,2	Mauritius	28,6	66,4
Botswana	5,2	8,6	Mozambik	–0,3	0,8
Burkina Faso	–1,9	0,8	Namibia	1,3	8,7
Burundi	0,9	2,3	Niger	–0,3	0,0
Czad	–0,2	0,7	Nigeria	0,0	0,3
DR Kongo	0,0	1,0	RPA	10,0	10,4
Dżibuti	8,6	7,4	Republika Środkowoafrykańska	0,7	1,6
Egipt	7,1	11,2	Republika Zielonego Przylądka	6,3	24,0
Erytrea	3,3	1,0	Rwanda	–0,4	4,3
Etiopia	0,7	5,3	Sahara Zachodnia	4,0	22,7
Gabon	–3,5	1,5	Senegal	0,5	0,8
Gambia	$I_{sd} = 0,2$ $L_{0-14} = 1,60$	0,4	Sierra Leone	–1,8	4,0
Ghana	1,2	4,3	Somalia	–0,5	0,7
Gwinea	–2,0	3,8	Suazi	4,5	4,3
Gwinea Bissau	0,8	3,5	Sudan	0,5	4,3
Gwinea Równikowa	–4,0	11,4	Sudan Płd.	0,5	3,8
Kamerun	0,8	3,4	Tanzania	2,2	0,8
Kenia	0,6	3,9	Togo	–1,3	3,3
Komory	0,3	3,9	Tunezja	18,1	31,1
Kongo	–2,0	2,7	Uganda	0,0	0,7
Lesotho	–2,4	3,4	Wybrzeże Kości Słoniowej	0,3	0,6
Liberia	1,8	–0,3	Wyspy Św. Tomasza i Książęca	–0,9	4,3
Libia	0,5	27,7	Zambia	–1,2	0,4
Madagaskar	2,7	3,4	Zimbabwe	2,9	–0,4
Malawi	0,5	0,3	AFRYKA	0,8	3,2
Mali	–4,3	–0,2	ŚWIAT	9,5	19,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z World Population Prospects (www.esa.un.org/wpp).

Jak wynika z danych prognostycznych, do 2025 r. proces starzenia się społeczności państw Afryki obejmie już prawie wszystkie kraje, za wyjątkiem Zimbabwe, Liberii i Mali, a poziom współczynnika starzenia się demograficznego sięgnie w kilku krajach powyżej średniej światowej 19,3 (na Mauritiusie, w Saharze Zachodniej, Republice Zielonego Przylądka, Libii, Tunezji, Maroku). Oznaczać to będzie, że w 2025 r. indeks starości demograficznej będzie się wahał od 8 (w Nigrze) do ponad 120 (na Mauritiusie).

Tab. 11. Typy i podtypy państw Afryki w świetle parametrów starości demograficznej

Kraje		Typ	Podtyp	o perspektywie starzenia się w latach 2010–2025 w cyklu	
w 1995 r. o	z fazą w latach 1995–2010				
Młodej strukturze wieku ludności ($I_s < x$)	odmładzania ($W_{sd} < 0$)	A	1	spowolnionym ($W_{sd} < x$)	Angola, Burkina Faso, Czaad, DR Kongo, Niger, Somalia, Uganda, Zambia
			2	wzrostowym ($W_{sd} > x$)	Rwanda, Togo
	starzenia ($W_{sd} > 0$)	B	1	spowolnionym ($W_{sd} < x$)	Benin, Burundi, Erytrea, Gambia, Malawi, Senegal, Tanzania
			2	wzrostowym ($W_{sd} > x$)	Botswana, Dżibuti, Etiopia, Gwinea Bissau, Kamerun, Kenia, Madagaskar, Sahara Zach., Suazi, Sudan Południowy

Starszej strukturze wieku ludności ($I_s > x$)	odmładzania ($W_{sd} < 0$)	C	1	spowolnionym ($W_{sd} < x$)	Gabon, Kongo, Mali, Mozambik, Nigeria, Zimbabwe
			2	wzrostowym ($W_{sd} > x$)	Gwinea, Gwinea Równik., Lesotho, Maroko, Sierra Leone, Wyspy Św. Tomasza i Książęca
	starzenia ($W_{sd} > 0$)	D	1	spowolnionym ($W_{sd} < x$)	Liberia, Republika Środkowoafrykańska, Wybrzeże Kości Słoniowej
			2	wzrostowym ($W_{sd} > x$)	Algieria, Egipt, Ghana, Komory, Libia, Mauretania, Mauritius, Namibia, RPA, Republika Zielonego Przylądka, Sudan, Tunezja

x – średnia dla Afryki; parametry: I_{sd} – indeks starości, W_{sd} – współczynnik starzenia się demograficznego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z World Population Prospects (www.esa.un.org/wpp)

Obraz poziomu starości i starzenia się demograficznego, który zarysował się przy wykorzystaniu indeksu starości demograficznej (I_{sd}) i współczynnika starzenia się demograficznego (W_{sd}), jest bardzo złożony, stąd celem uogólnienia podobieństw podjęto próbę wydzielenia syntetycznych, jednorodnych typów państw pod względem starości i starzenia się społeczeństw. Biorąc po uwagę poziom indeksu starości demograficznej w 1995 r. oraz wielkość współczynnika

starzenia się demograficznego za lata 1995–2010 i perspektywiczny na lata 2010–2025, wyodrębniono cztery zasadnicze typy państw (A–D), a w ich obrębie podtypy (1–2) (tab. 11).

Podsumowanie

Jak wynika z dokonanej klasyfikacji, w 2025 r. do obszarów w Afryce o szczególnie niekorzystnej sytuacji demograficznej będą należeć kraje podtypu D_2 , charakteryzujące się już w 1995 r. relatywnie dość starą ludnością (jak na warunki kontynentu), w których proces starzenia się społeczeństwa postępuje i nadal będzie się dokonywał. Nieco lepiej sytuacja mieć się będzie w krajach podtypu D_1 , gdzie do 2025 r. proces ten ulegnie spowolnieniu. W krajach o relatywnie starszej ludności w 1995 r. (typ C), po okresie odmładzania się społeczeństwa w latach 1995–2010, nastąpi zróżnicowanie trendu. O ile kraje podtypu C_1 podlegać będą wolniejszemu starzeniu, o tyle w krajach podtypu C_2 proces ten silniej się zaznaczy. Znacznie korzystniejszą sytuacją charakteryzować się będą młodsze w 1995 r. kraje typu A i B (pod spowolnienia procesu starzenia się społeczeństwa), z tym, że ze względu na tendencje zarówno w latach 1995–2010, jak i do 2025 r. do kategorii najmłodszych będą należeć państwa podtypu A_1 , natomiast w proces wyraźniejszego postarzenia, jak na warunki afrykańskie, zachodzić będzie w krajach podtyp B_2 .

Na koniec mówiąc o prognozach demograficznych w aspekcie starzenia się ludności, należy pamiętać o istotnych powiązaniach między tym procesem a panującymi szeroko rozumianymi uwarunkowaniami społecznymi (m.in. ochroną zdrowia, warunkami bytu ludności) i wpływem religii na życie duchowe społeczeństw. Pośrednio te zjawiska wraz z czynnikami ekonomicznymi kształtują i nadal będą kształtować obraz demograficzny państw Afryki, a wespół z potencjalnymi przepływami migracyjnymi ludności będą wpływać na rozrodczość, czyli w konsekwencji na strukturę demograficzną i obraz starzenia się ludności. Uogólniając, tempo kształtowania się bilansu ruchu naturalnego i migracje ludności zweryfikują dzisiejsze prognozy, o ile nie zajdą nieprzewidziane okoliczności o charakterze politycznym.

Summary

The changes in political, social and economic spheres at the turn of 20th and 21st century have had a great impact on the demographic development of the world. They could be also seen in population processes leading to disproportions in demographic structures. The processes also cover African countries, despite the fact that this continent has had different demographic specificity so far. Therefore, the aim of the study was to have a closer look at the state and the perspectives of changes into population age composition in Africa. The analysis was conducted with the use of data derived from World Population Prospects (UN, Depart-

ment of Economic and Social Affairs) updated in 2012 (medium variant) for 54 independent countries including Western Sahara (without Seychelles due to incomplete statistics).

The approximate picture of the situation and trends in population changes in African countries allowed to make a typology according to population ageing and to determine projection in this regard. However, it should be remembered, that these processes are associated with and dependent on social and economic conditions. Natural increase and the level of migration still will be simulate the demographic picture of countries, which in feedback will have an impact on demographic structure and population ageing as unless unforeseen circumstances with political character will not occur.

key words: Africa, population, demographic structures

Literatura

- Alders P., Broer D.P. (2005), *Ageing, Fertility and Growth*, „Journal of Public Economics”, 89, 1075–1095.
- Długosz Z. (1996), *Zróżnicowanie struktury wieku ludności na świecie a metody jej klasyfikacji*, „Przegląd Geograficzny”, LXVIII, 1–2, 151–165.
- Długosz Z. (1998), *Próba określenia zmian starości demograficznej Polski w ujęciu przestrzennym*, „Wiadomości Statystyczne”, 3, 15–27.
- Długosz Z. (2002), *An Attempt to Identify the Status and Trends in the Population Ageing Process in Europe with the Use of Selected Measures*, „Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Presoviensis, Folia Geographica” 6, XXXVIII, 95–100.
- Długosz Z., Biały S. (2013), *Starzenie się ludności Polski na tle Europy w perspektywie 2030 i 2050 r. w świetle wybranych parametrów*, [w:] P. Raźniak (red.), *Spółeczno-ekonomiczne przemiany regionów*, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 9–20.
- Długosz Z., Kurek S. (2006), *Demographic Ageing in European Union Countries* [w:], T. Komornicki, K. Czapiewski (red.), *Regional Periphery in Central and Eastern Europe*, Warszawa: Institute of Geography and Spatial Organization PAS, 185–198.
- Długosz Z., Raźniak P. (2008), *Population Movement and Changes in Population in European Countries. Present State and Perspectives*, „Bulletin of Geography. Socio-economic Series”, 10, 21–36.
- Długosz Z., Raźniak P. (2014), *Risk of Population Aging in Asia*, „Procedia – Social and Behavioral Sciences”, 120, 36–45.
- Van de Kaa D.J. (2003), *The Idea of a Seconds Demographic Transition in Industrialized Countries*, „The Japanese Journal of Population”, 1, 1, 1–34.
- Withers G. (2002), *Population Ageing and the Role of Immigration*, „The Australian Economic Review”, 35, 1, 104–112.

Netografia

World Population Prospects, www.esa.un.org/wpp